

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINING DUTOR CHOLG'USI IJROCHILIGI TEXNIKASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Muallif: Nigora Isaeva ¹

Affilyatsiya: Xalqaro Nordik universiteti mustaqil tadqiqotchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14409771>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarining dutor cholg'usi ijrochiligi texnikasini rivojlantirishning nazariy asoslari xususida maqola muallifi tomonidan to'plangan tajribalar tahlili berilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, material, salohiyat, usul, ritmika, qo'l belgilari, ritmologik bo'g'inlar.

Dutor cholg'usi ustida ishlash musiqa asari materiali ustida ishlash, grafik yozuv orqali, ohangning konturlari eshitish tasvirlariga tayanib, tasavvurda tovush shaklining konturlari yaratiladi va ular orqali (shuningdek, muallif yoki muharrirning izohlari yordamida) musiqa asarning hissiy holati va tasvirlari tushuniladi, kompozitsiyaning to'liq ovozli “prototipini” yaratishga hissa qo'shadi. Shunday qilib, ma'lum bir badiiy maqsad belgilanadi, unga o'tish musiqa asarni o'rganishning butun jarayonini mazmunli va maqsadga muvofiq qiladi. Shu tarzda yangi musiqiy materialni o'rganib chiqqandan so'ng, asar asbob orqasida ancha oson va aniqroq ijro etilishi, matn xatolari va o'yin xatolari soni sezilarli darajada kamayishi isbotlangan. Agar musiqiy kompozitsiya o'rganishning ikkinchi bosqichida bo'lsa, matnga aqliy qarash asarning tafsilotlarini o'ylash va tinglash, asarning tarjimaviy “gipotezasini” aniqlashtirish va konkretlashtirishga imkon beradi. Ko'rinib turibdiki, allaqachon o'rganilgan musiqa matnni o'rganishga qaytsak, ijrochi, albatta, ilgari undan qochib ketgan yangi, e'tiborga olinmagan, kam baholangan, ba'zan juda muhim tafsilotlarni topadi. Jozef Xofman shunday deydi: "...Men oldimda musiqa ijrosini istagan har bir kishiga u ko'proq ijro etmasligini isbotlashni o'z zimmamga olaman (ehtimol u o'ylaganidek), lekin, aslida ba'zan notalarda bosilganidan ancha kam. Musiqa nota yozuvini o'qish, musiqa mazmuniga diqqatni jamlashga imkon beradi, cholg'u ijrochiligi muammolarini hal qilishda ijrochilik texnikasini egallashning bir qator qiyinchiliklaridan, har xil barmoq shtaplari va avtomatizmlardan, tez-tez va mexanik takrorlash bilan asar ijro saviyasini yuqoir darajada tinglanishiga imkon beradi. Ayni paytda ijrochining e'tiborini texnik xatolar va tovushlarning tasodifiy rangi chalg'itmaydi, u umuman go'yo “o'yin” harakatlarini unutishi va badiiy asar asosidagi tovush tasviriga, musiqa mazmuniga, uning shakli va tuzilishiga, ritmik va intonatsion xususiyatlariga to'liq e'tibor qaratishi mumkin. “Spekulyativ” ish usuli texnik jihatdan qiyin joylarni o'zlashtirishga yordam beradi: faqat xotirada mahkam bosilgandan so'ng, qiyin o'tish yoki fragment yozuvlari

o'rnatilgach, siz musiqa asbobni chalishni boshlash mumkin. Nota asarlari to'plamlari, partituralar, kasbiy va pedagogik adabiyotlarda ushbu ish usulini o'zlashtirishning asosiy qoidalari ishlab chiqilgan bo'lib, u ma'lum bir asosiy prinsipga asoslanadi. Ya'ni bu kabi prinsiplardan biri – oddiydan-murakkabgacha prinsipidir. Uning rivojlanishini notalarda allaqachon tahlil qilingan musiqa asarlarining shakli va tuzilishi bo'yicha eng sodda narsalarni o'rganish jarayonida boshlash maqsadga muvofiqdir. Birinchidan, tinglash, agar kerak bo'lsa, dutor asbobida qiyinchiliklarga olib keladigan parchalar bilan birga chalish bilan birga bo'lishi mumkin. Shuningdek, mazkur ish uslubini o'zlashtirish va badiiy rejani shakllantirish jarayonini nazorat qilish uchun quyidagi texnologik usuldan foydalanish yaxshi natija beradi. Asosiy tematizmning zarur ekspressivligini izlash uchun matnning aqliy tarang intonatsiyasi fonida talaba asarning faqat alohida qismlarini dutor cholg'usida ijro etadi. O'qituvchi uchun ko'rsatmalar bajariladigan epizodlarning sifati va talabaning berilgan savollarga javobidir. Ushbu texnologik usulni o'zlashtirish darajasi eshitib ijro etganda, undagi tovushlar o'tkazilgan material hajmiga to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak musiqa o'qituvchisining cholg'u ijrochiligi (dutor) tayyorlashda talabaning o'zi ijod qilishi orqali musiqa asarini yaratish, rasm chizish, asarlarni o'rganish, quloq bilan tanlash va boshqalar – o'ziga xos xususiyatlarga ega. Nota yozuvida asarlarni o'qishda to'liq badiiy obraz haqida gapirish qiyin, chunki butun jarayon juda qisqa vaqt ichida sodir bo'ladi. Biroq, har bir keyingi fragmentning yetakchi ichki eshinishi nota yozuvidan o'qish nazariyasi va metodologiyasining asosiy tamoyillaridan biridir. Ijro natijasini baholash birinchi mujassamlashdan so'ng darhol amalga oshiriladi va tahlil natijalari keyingi nota yozuvidan o'qishga o'tkaziladi. Repertuar tanlash va ustida ishlash jarayonida akademik dastur ustida ishlash elementlarining barcha asosiy munosabatlari saqlanib qoladi. Faqat ish siklini takrorlash soni kamayadi, chunki, eskiz bilan o'rganilgan ish maksimal tayyorlik darajasiga o'tkazilmaydi. Eshitish orqali tanlash, tartibga solish, improvizatsiya, kompozitsiya kabi ijodiy musiqa yaratish jarayonida talaba musiqiy matoni ko'paytirish uchun o'z ijro vositalarini topadi. Bu yerda, shuningdek, ideal badiiy – majoziy haqiqatni haqiqiy tovushga nisbatan oldinga siljitish juda muhimdir. Musiqa asari ustida ishlashning barcha elementlari, ayniqsa idrok etish jarayoni uchun badiiy va musiqiy muhit katta ahamiyatga ega bo'lib, uning fonida oliy ta'lim muassasalari pedagogika sohasida bo'lajak musiqa o'qituvchisining cholg'u ijrochiligi tayyorgarligi rivojlandi. Cholg'u asbob ortida ijodiy, samarali ishlash qobiliyati musiqa materialini ijro etishning eng maqbul usullarini topishni ta'minlaydigan eng muhim ahamiyatga ega bo'lgan qobiliyatdir. Uning shakllanishi o'quv ishlarining muayyan usullarini qo'llash sharoitida sodir bo'ladi.

Ko'pgina bo'lajak musiqa o'qituvchilarining fikriga ko'ra, ijro etish texnikasini izlash jarayonida ustuvorlik musiqa va eshinish tasviriga berilishi kerak, bu o'zini eng samarali deb biladi. Shunday qilib, barcha moslashuvchan ishlarni boshqaruvchi va belgilovchi omil – bu eshinish, doimiy ravishda keskin va o'ta murakkab bo'lib, tovushning eng nozik soyalarini ajratib turadi va subliminal kuchlar yordamida ishlashning maqbul usullari va usullarini topishda samaradorlikni ta'minlaydi. Shu munosabat bilan boshqa taniqli musiqachi ijrochilarining so'zlarini topish mumkin. Biroz vaqt o'tgach, dutor cholg'u asbobda ijro etish texnikasini izlash bilan bog'liq harakatlar fiziologiyasi sohasidagi muntazamlik va to'liq ongsizlik barcha harakat jarayonlarining mavjligidir. Cholg'u

ijrochiligi (dutor) pedagogikaning psixologik yo'nalishining boshqa vakillari yosh musiqa ijrochilarini cholg'i tayyorlagining o'ziga xos badiiy va musiqiy tarkibni ijro etish usullarini eng samarali izlashga yordam beradigan turli usullarni taklif qilishadi. XXI asrning boshlarida, ushbu muammolarga katta hissa qo'shdilar. Shunday qilib, cholg'u ijrochiligida hissiy-ruhiy faoliyatning yuqori darajalari faoliyatining mahsuli bo'lgan ichki ruhiy tayyorgarlik o'z-o'zidan eng aniq, maqsadga yo'naltirilgan muvofiq harakatlarga olib keladi. Bakalavriat talabasining har qanday harakatlari mavjud bilim, ko'nikma va malakaviy kompetensiyalarga asoslanadi, ular mazmunli izlanish bilan birga bo'lishi kerak. Musiqa asarlarini ijro etishdani eng maqbul usullarini tanlashda eng samarali usul bu sinovdir. Ijro namunalari va ijrodagi kamchilik va xatolar tabiiy bo'lishi bilan bir qatorda foydalidir, chunki ular talabalarda o'zini-o'zi boshqarish va o'zini o'zi qadrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunda bir qator metod va vositalarni ta'kidlab o'tish lozimdir. Bulardan:

tasodifiylik – maqsadni belgilashda vazifaning o'zi uchun noaniqlik borligi, mavjud tajribani o'xshashlik bilan ishlatish uchun tegishli nazariy bilim yoki ko'nikmalarning yo'qligi va boshqalar mavjud bo'lganda kuzatiladi. Bunday tabiiylik talabaning ongiga minimal darajada bo'lsa ham ta'sir ko'rsatadi va ko'plab muvaffaqiyatlar keltiradi. Ushbu aniq sharoitlarda ularning qabul qilinmasligini aniqroq aniqlaydi, bu esa o'qituvchining axloqiy ta'limotiga qaraganda afzalroq va samaraliroqdir;

o'rganilayotgan muammoning mohiyati, uning murakkabligi darajasi, harakatni sifatli bajarish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar bilan bog'liq bo'lib, qo'shimcha ma'lumot olish zarurati tug'ilganda ijrochilik-sinov qidiruv harakatlarini namoyon etadi. Ularning asosiy va zaruriy sharti bu – dastlab o'qituvchi yordamida olingan natijani aniqlash, so'ngra tobora mustahkamlab borish bilan bog'liq;

cholg'u ijrochiligiga tayyorgarlik va baholash harakatlari keyingi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradigan yangi ma'lumotlarni olish va aniqlashtirish uchun zarurdir;

muammoli turdagi ijrochilik harakatlari noaniq yechimlar mavjud bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik xatti-harakatlari arsenalida ushbu turdagi namunalarning mavjudligi, uning yetarlicha rivojlangan amaliy fikrlashidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Isayeva N. "Dutor ijrochiligi san'atini rivojlantirish vazifalari". "Cholg'u ijrochiligi masalalari" mavzuidagi respublika ilmiy-amaliy anjumanining materiallari to'plami. "Faylasuflar" nashriyoti. Toshkent 2019. B.155-158.

Isayeva N. "Yoshlarni yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalashda o'zbek xalq musiqa ijodining o'rni". "Garmonichno razvitoe pokolenie-uslovie stabilnogo razvitiya Respubliki Uzbekistan" sbornik nauchno-metodicheskix statey № 9. Izdatelstvo UzNIIPN imeni T.N.Karagi-Niyazi. Tashkent 2019. S.162-164.

Isayeva N. "Cholg'u ijrochiligi"(Dutor). O'quv qo'llanma. Toshkent 2023. 140 b.